Оригинални научни рад
УДК: 374.7(497.1)"1918/1930"
37.014.22:355.1(497.1)"1918/1930"
DOI: 10.5937/zrffp56-66308

АНАЛФАБЕТСКИ КУРСЕВИ У ВАРДАРСКОЈ ДИВИЗИЈСКОЈ ОБЛАСТИ

Далибор З. ВЕЛОЈИЋ[1]
Институт за српску културу Приштина – Лепосавић
Лепосавић (Србија)

[1] d.velojic@yahoo.com; https://orcid.org/0000-0002-2896-275X

Примљен: 6. 4. 2026.
Прихваћен: 21. 9. 2026.

АНАЛФАБЕТСКИ КУРСЕВИ У ВАРДАРСКОЈ ДИВИЗИЈСКОЈ ОБЛАСТИ[2]

Кључне речи: Војска Краљевине Југославије; описмењавање; аналфабетски курсеви у војсци; Вардарска дивизијска област; Македонија.

Сажетак. Након завршетка Првог светског рата, новостворена Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца суочила се са високим степеном неписмености становништва. Напори просветних власти били су усмерени на ширење школске мреже и спровођење активности на описмењавању становништва, што је подразумевало и значајна материјална издвајања. У ове активности укључила се и војска, настојећи да што већи број регрута не само описмени већ и да им пружи додатна знања из области опште културе. Показало се да је у војсци реализован већи број аналфабетских курсева него у цивилству, при чему је значајан број регрута оспособљаван и за обављање различитих послова након завршетка војног рока.

На територији Вардарске дивизијске области, која је обухватала западни део Македоније, сви гарнизони посвећивали су овој активности значајну пажњу. У сарадњи са локалним учитељима, они су настојали да описмене што већи број регрута и да допринесу њиховом општем образовању. Рад је заснован на архивској грађи Архива Југославије, пре свега на документима из фонда Министарства просвете Краљевине Југославије.

[2] Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеном са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број 451-03-33/2026-03 од 29. 1. 2026. године.

стр. 225–240

Увод

Организовање аналфабетских курсева на територији Вардарске дивизијске области представљало је део шире акције описмењавања која је спровођена у југословенској војсци са циљем унапређивања образовног нивоа војника. Ова тема указује на улогу војске у ширим процесима друштвене модернизације, односно на један од сегмената њеног деловања усмерен на подизање елементарног нивоа образовања становништва. Циљ рада је да се сагледају организација и ангажовање јединица Вардарске дивизијске области у реализацији курсева описмењавања за војнике. Ово је важно нагласити имајући у виду специфичне околности у којима су команда и јединице Вардарске дивизијске области деловале. Константна напетост на граници са Албанијом, као и интензивна италијанска пропагандна активност, уз сложене услове у самим гарнизонима, ограничавали су могућности за организовање и континуирано спровођење ове врсте наставе. Предмет рада није описмењавање становништва Македоније, будући да су кроз војни систем пролазили регрути из различитих крајева земље, нити су у фокусу национални и социјални састав војника у јединицама Вардарске дивизијске области. Истраживање је усмерено на један пример деловања војне организације у привредно и културно недовољно развијеној средини, као и на резултате ових активности упркос неповољним условима у којима су реализоване.

Историографска проучавања просветне политике у Краљевини Југославији углавном су била усмерена на делатност цивилних институција у области образовања и описмењавања становништва. Значајан допринос овој теми дали су радови Момчила Исића, посвећени питањима писмености и развоја основношколског система, као и истраживања Љубодрага Димића у оквиру проучавања културне политике у међуратном периоду. Радови наведених историчара разматрају мере описмењавања становништва које су спроводиле цивилне институције, како кроз систем редовног школовања тако и кроз организовање различитих облика допунске наставе и курсева. Питањем писмености на простору Македоније бавио се Владан Јовановић у својој монографији о Вардарској бановини, доводећи степен развијености

овог подручја и локалне културне прилике у везу са напорима државних и бановинских власти усмереним на унапређивање образовног нивоа становништва. Насупрот томе, делатност војних власти на описмењавању мушке популације у историографији је и даље недовољно истражена, при чему се постојећа истраживања углавном односе на појединачне гарнизоне или војне области. Најзначајнији допринос овој теми дали су радови Милета Бјелајца, који су питање описмењавања у војсци разматрали у ширем контексту улоге оружаних снага у процесима друштвене модернизације.

Орīанизовање курсева

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца у годинама након Првог светског рата суочила се са бројним различитостима које су се огледале у обичајима, културним традицијама, али и законодавном систему наслеђеном из претходних државних оквира. Те разлике биле су посебно изражене у области просвете и организације школског система, што је непосредно утицало и на степен писмености становништва у појединим деловима државе. Уколико се сагледају просветне прилике, уочавају се значајне разлике између северних и јужних крајева земље, како у организацији наставе тако и у трајању основног школовања. У Србији, Црној Гори и Босни и Херцеговини основна школа трајала је четири године, док је у Хрватској и Словенији трајала пет година. У Далмацији је основно школовање обухватало шест разреда, а у Мариборској области чак осам разреда (Исић, 2006, стр. 31–32). Таква неуједначеност школског система представљала је један од важних узрока изражених регионалних разлика у нивоу писмености становништва у првим годинама постојања нове државе.[3]

Стање у погледу писмености становништва такође је било неуједначено. У Хрватској и Словенији, где су до уједињења били на снази закони Аустроугарске, проценат писменог становништва био је знатно већи него у јужним крајевима Краљевине. Дравска бановина је, према попису из 1931. године, имала око 94% писменог становништва, при чему је однос писмених мушкараца и жена био готово изједначен (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 21. marta 1931*, 1938). Овако висок степен писмености може се довести у везу са ефикасније организованим и развијенијим системом просвете у односу на друге делове земље. Значајну улогу у томе имала су улагања на локалном нивоу, као и развијена мрежа школских одбора. У Хрватској је, међутим, постојала изражена разлика у степену писмености између мушког и женског становништва, при чему је писменост била знатно

[3] У Хрватској је извршено изједначавање основношколског система и трајање основних школа сведено је на четири године (Бајагић, 2006, стр. 141).

распрострањенија међу мушкарцима. Иако је Босна и Херцеговина током последњих четрдесет година аустроугарске управе развијала школски систем на основу аустријских закона, просветна политика на овом простору није у потпуности дала очекиване резултате. Сиромаштво, планински карактер подручја и низак степен друштвено-културне развијености представљали су значајне препреке ширењу образовања (Димић, 1997, стр. 9–10). Србија је, у погледу елементарне писмености, заостајала за западним крајевима Краљевине. Према доступним статистичким подацима, међу становништвом старијим од пет година 28,7% било је писмено, 0,5% је знало да чита, док је чак 70,8% становништва било неписмено. Наведени показатељи јасно указују на дубоке регионалне разлике у степену писмености, које су представљале један од кључних изазова просветне политике Краљевине у међуратном периоду.[4]

Посебно неповољно стање у погледу писмености било је на простору Македоније и Косова и Метохије. Са уделом неписменог становништва већим од 80%, који је у појединим срединама са албанским и турским становништвом прелазио и 90%, ови крајеви знатно су заостајали за осталим деловима Краљевине. Истовремено, код дела албанског становништва била је изражена извесна уздржаност према укључивању у школски систем. Према доступним подацима, до 1929. године око петине изграђених школа било је намењено подручјима са албанском већином, док је школе похађало свега око 2% албанског становништва (Јовановић, 2011, стр. 410). Имајући у виду наведене податке, јасније се сагледавају размере проблема са којим се просветна политика Краљевине суочавала у међуратном периоду. Министарство просвете је 1926. године изнело податак да је на територији читаве Краљевине било 48,5% неписменог становништва, што додатно указује на изражене регионалне разлике у степену писмености.[5] У наведеној наредби министар просвете нагласио је следеће:

> „Наш је народ готово у половици неписмен. Због тога не може да се користи течевинама савремене просвете, која се шири штампом. Од преке је потребе да се писменост што пре и што јаче прошири у целом народу. Узрок овоме је што нема грађанских основних школа. Наша основна настава није се развијала у оном размеру као виша у средњим и високим школама те је за њима у великом заостатку. За дизање наше запуштене основне просвете држава ће у материјалном погледу учинити све, што јој је могуће. Дуже ће времена потрајати, док се жилавим постепеним радом у низу година подигну потребне основне школе. Не

[4] *Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1929. годину*, 57, стр. 70–71.

[5] Архив Југославије (АЈ), фонд 66 Министарство просвете Краљевине Југославије, ф. 2215, Наредба министра просвете Краљевине СХС бр. 1325/III од 4. јануара 1926. године.

може се чекати, док се радом у основним школама снизи големи број неписмених. Прека је стога потреба, да се неписменост снизи у течајевима за неписмене. Одлучио сам стога да се што више тих течајева отвори диљем свих крајева наше државе, да нам неписмени народ прогледа."[6]

Када је реч о основним школама, један од највећих проблема представљало је обезбеђивање средстава за изградњу нових и обнову постојећих школских зграда. Издвајања за просвету у међуратном периоду кретала су се у просеку између 6% и 7% државног буџета, што је, имајући у виду неповољно стање у појединим крајевима Краљевине, било недовољно за потребе развоја школске инфраструктуре. Настојање државног врха да расположивим средствима унапреди систем основног образовања огледало се, пре свега, у изградњи нових школских објеката и образовању стручног наставног кадра. Број просветних радника растао је из године у годину, али недовољним темпом у односу на пораст броја ученика. Тако је, примера ради, у Дравској бановини недостајало око 400 учитеља, док је у појединим деловима Савске бановине на једног учитеља долазило и до 200 ученика, а у Приморској бановини до 150 ученика (Димић, 1997, стр. 12, 18, 38). У Врбаској бановини недостајало је око 10% учитељског кадра, док су у Вардарској бановини била упражњена 432 учитељска места. Посебан проблем постојао је у Дринској бановини, где је недостајало учитеља мушког пола, будући да учитељице нису биле распоређиване у удаљене и тешко приступачне крајеве.[7]

Све ово је утицало на отварање аналфабетских курсева, како је министар просвете наговестио, да би се што више одраслог становништва описменило. Смањење броја неписмених преко аналфабетских курсева подразумевало је укључивање свих сегмената друштва и свих важнијих институција, као цркве и војске (Велојић, 2023, стр. 273).

Министарство просвете је аналфабетске курсеве наменило, пре свега, одраслом становништву „које је прошло време школске обавезности, а у школу није полазило".[8] То је, оквирно, обухватало становништво узраста од навршене једанаесте до двадесете године живота, док су, према потреби и на сопствени захтев, курсеве могли похађати и старији полазници. Настава је организована у свим погодним објектима, изузев кафана, при чему су најповољнији услови постојали у школским зградама, где су курсеви одржавани у поподневној смени. Наставни садржаји обухватали су основне елементе

[6] AJ, 66-2215, Наредба министра просвете Краљевине СХС бр. 1325/III од 4. јануара 1926. године.

[7] AJ, 66-2209-7, Извештај Просветног одељења Дринске бановине министру просвете бр. 2086 од 8. јануара 1932. године.

[8] AJ, 66-2215, Наредба министра просвете Краљевине СХС бр. 1325/III од 4. јануара 1926.

читања, писања и рачунања, као и почетна знања из историје и географије, укључујући податке о државним границама, суседним земљама, њиховим главним градовима, рекама и планинама, као и значајнијим историјским датумима.[9]

Са описмењавањем се кренуло одмах након завршетка Првог светског рата. Већег маха курсеви узимају у Србији 1921. године, у Јужној Србији и Босни и Херцеговини 1922, а 1923. у Хрватској, Славонији и Далмацији.[10]

Напоредо са цивилством, у аналфабетске курсеве активно се укључила и војска. Савремена војна организација, која је све више почивала на примени сложенијих технологија и процедура, подразумевала је барем елементарни ниво писмености регрута. На активну улогу војске у процесу описмењавања становништва рачунало се и због чињенице да је значајан део мушке популације, здраве и способне за војну службу и углавном у двадесетим годинама живота, био обухваћен обавезом служења војног рока. На тај начин војска је представљала институцију која је имала могућност да, поред своје примарне функције, непосредно допринесе подизању образовног нивоа мушког становништва.

О томе колико је Министарство војске и морнарице озбиљно приступало задатку описмењавања регрута сведоче подаци према којима број војника обухваћених аналфабетским курсевима није био занемарљив у поређењу са резултатима постигнутим у цивилству. У периоду од 1921. до 1930. године у цивилном сектору одржано је 2.310 аналфабетских курсева, које је похађало и успешно завршило 63.730 неписмених лица, док је у војсци реализовано 1.413 курсева, на којима је описмењено 51.799 регрута (Велојић, 2014, стр. 200). Наведени подаци указују на значајан обим активности војске у процесу описмењавања, нарочито имајући у виду њену основну функцију и ограничено трајање војног рока. Однос броја реализованих аналфабетских курсева и броја описмењених лица у цивилству и војсци приказан је у Табели 1.[11]

Табела 1. Однос аналфабетских курсева у грађанству и војсци

		Број курсева	Број обучених аналфабета
1921.	грађанство	194	4.140
	војска	35	896
1922.	грађанство	189	3.948
	војска	72	2.132

[9] AJ, 66-2215, Наредба министра просвете Краљевине СХС бр. 1325/III од 4. јануара 1926.

[10] AJ, 38, Централни пресбиро Министарског савета Краљевине Југославије, 64-169. Развој аналфабетских курсева у грађанству и војсци од 1921. до априла 1930. године.

[11] AJ, 38-64-169. Развој аналфабетских курсева у грађанству и војсци од 1921. до априла 1930. године.

		Број курсева	Број обучених аналфабета
1923.	грађанство	161	4.753
	војска	75	2.748
1924.	грађанство	215	5.912
	војска	161	3.615
1925.	грађанство	807	12.129
	војска	469	12.064
1926.	грађанство	168	5.254
	војска	38	3.114
1927.	грађанство	150	9.765
	војска	200	5.966
1928.	грађанство	224	10.112
	војска	82	6.582
1929. до 1. априла 1930.	грађанство	198	7.700
	војска	282	14.697

Примећује се да је у грађанству одржано више курсева, осим у периоду од 1929. до 1930. године. Међутим, уколико упоредимо број описмењених, процентуално је војска била успешнија и задржала континуитет у држању наставе. Отежавајућа околност у војсци јесу биле остале обавезе везане за војничку обуку и терене, које су, наравно, имале приоритет за надлежне команде.

Организовање аналфабетских курсева у војсци подразумевало је сарадњу са цивилним просветним структурама. У овај процес били су укључени школски надзорници, који су располагали подацима о броју неписмених лица и на основу њих обезбеђивали довољан број учитеља, као и чланова испитних комисија које су спроводиле завршне провере знања. Учитељи су ангажовани из цивилних структура, уз новчану накнаду чија је висина зависила од броја одржаних курсева и броја обучених полазника. У изузетним случајевима, када није било довољно учитељског кадра, наставу су изводили официри, који су претходно пролазили одговарајућу обуку за реализацију аналфабетских курсева.[12] Курсеви су трајали најмање три месеца и могли су бити организовани током целе године. Настава се изводила сваког радног дана, у трајању од два наставна часа. Обуку за описмењавање похађали су сви неписмени војници, као и самоуки војници и они који су претходно похађали аналфабетске курсеве у војсци или цивилству. Групе су бројале између 50 и 60 полазника, док је један наставник, у случају потребе, могао истовремено да ради са две до три групе (Velojić, 2019, стр. 45). По завршетку наставе организован је испит, којем су присуствовали школски надзорник, у својству председника испитне комисије, командир дотичне

[12] AJ, 66-2234, Допис Министарства просвете Министарству војске и морнарице о. н. бр. 8575 од 22. фебруара 1923. године.

јединице (батерије, ескадрона или одељења) и један официр у својству члана комисије.[13]

Вардарска дивизијска област, установљена на западу Македоније, са командом у Битољу, обухватала је Скопски, Кичевски и Битољски војни округ, од којих су формирани пешадијски пукови. Команда дивизијске области у свом саставу имала је три пешадијска и два артиљеријска пука, чији детаљан распоред можемо видети у Табели 2 (Bjelajac, 2004, стр. 337, 340–341, 347):

Табела 2. Формација Вардарске дивизијске области

Команда Вардарске дивизијске области (Битољ)				
21. пешадијски пук (Скопље)	46. пешадијски пук (Битољ)	47. пешадијски пук (Дебар)	13. артиљеријски пук (Прилеп)	29. артиљеријски пук (Битољ)
1. батаљон (Скопље)	1. батаљон (Битољ)	1. батаљон (Дебар)	1. пољски дивизион (Прилеп)	4. хаубички дивизион (Битољ)
2. батаљон (Скопље)	2. батаљон (Охрид)	2. батаљон (Дебар)	2. пољски дивизион (Прилеп)	5. брдски дивизион (Дебар)
3. батаљон (Гостивар)	3. батаљон (Битољ)	3. батаљон (Дебар)		
4. батаљон (Скопље)	4. батаљон (Прилеп)	4. батаљон (Кичево)		
митраљеска чета (Скопље)	митраљеска чета (Битољ)	митраљеска чета (Дебар)		

Поред тога, у саставу дивизијске области налазиле су се остале јединице и установе, као што су Стална војна болница (Битољ), Марвена војна болница, артиљеријска радионица, болничарска чета, неборачка чета, возарски ескадрон, убојно, инжињеријско и интендантско слагалиште, команде места, дивизијски војни суд, војна музика (Bjelajac, 2004, стр. 337, 340–341, 347).

Вардарска дивизијска област, потчињена Команди III армијске области, обухватала је простор између албанске границе и реке Вардар. У условима рата, на територији ове дивизијске области формиране су тактичке и здружене јединице, које су дејствовале у правцу Албаније и имале задатак да обезбеђују и бране вардарску комуникацију.

Потребно је напоменути да је овај простор у значајној мери био насељен албанским становништвом, нарочито у пограничним и руралним

[13] AJ, 66-2204. Извештај Министарства просвете о. н. бр. 43624 од 9. јуна 1931. године. Исто, ф. 2234. Извештај Министарства просвете о. н. бр. 52651 од 14. августа 1931. године.

подручјима, где су традиционални облици друштвене организације и наслеђене културне навике представљали једну од препрека интензивнијем спровођењу модернизацијских и просветних мера. За потребе народног просвећивања на овој територији издвајана су недовољна материјална средства, док је степен неписмености становништва износио око 70%.[14] Не треба губити из вида ни чињеницу да су свакодневно функционисање јединица и спровођење обуке регрута били додатно отежани неадекватним условима смештаја и недостатком одговарајуће инфраструктуре. Касарнски објекти били су углавном наслеђени из османског периода, са недовољним смештајним капацитетима и неодговарајућим условима за боравак и обуку војника. У самом седишту Дивизијске области, Битољу, касарна 46. пешадијског пука била је у веома лошем стању: кров је прокишњавао, док су дрвени подови били дотрајали и иструлели.[15] У 29. артиљеријском пуку трпезарија није постојала; војници су јели по ходницима, а ни сама кухиња није задовољавала хигијенске услове. Купатило није постојало, тако да су се војници купали у просторијама 46. пешадијског пука.[16] У Прилепском гарнизону војници су преко лета спавали под шаторима, пошто места у касарни није било. Купатило није било у функцији, тако да су се војници купали само преко лета. У Охриду је у војничким спаваоницама било мишева.[17] Наведени услови у гарнизонима отежавали су свакодневно функционисање јединица и спровођење редовне обуке, а нарочито реализацију додатних активности, међу којима су били и аналфабетски курсеви. Због болести, али и услед ванредних околности, значајан број регрута изостајао је са наставе, што је непосредно утицало на смањење броја успешно описмењених војника. Као последица тога, у појединим случајевима организовани су убрзани курсеви или су испити одржавани пре предвиђеног рока, што је несумњиво утицало и на квалитет и ефикасност наставног процеса.

Упркос неповољним условима у гарнизонима, евидентиран је релативно висок проценат успешно описмењених регрута, што се може довести у везу са озбиљним приступом трупних старешина реализацији аналфабетских курсева. До 1939. године број курсева организованих у војсци на територији Македоније премашио је број курсева одржаних у цивилству. Према подацима за наведену годину, у војсци је реализовано 40 курсева, док је у цивилном сектору одржано 39. На овим курсевима војска је описменила 1.820 аналфабета, док је у цивилству обухваћено 1.645 лица (Исић, 1993, стр. 100). Ипак, честа ангажовања војних јединица и повећане обавезе војника

[14] Према истраживањима Владана Јовановића, Вардарска бановина издвајала је за народно просвећивање око 5% средстава, најмање у целој земљи (Јовановић, 2011, стр. 410).

[15] *Војно-санитетски статистички годишњак 1926–1927*, стр. 115.

[16] *Војно-санитетски статистички годишњак 1926–1927*, стр. 117.

[17] *Војно-санитетски статистички годишњак 1926–1927*, стр. 122–123.

негативно су се одражавали на редовно одвијање наставе и организацију завршних испита. Као илустративан пример може се навести Скопље, где је у периоду од 1. октобра 1923. до 10. јануара 1924. године аналфабетским курсом било обухваћено 120 војника, али завршни испит, услед организационих околности, није одржан.[18] Недовољна наставна средства такође су била узрок мањег броја полазника, тако да су поједине команде и имућнији војници сами набављали књиге.

Током тридесетих година Министарство просвете затражило је од Министарства финансија одобравање кредита за организацију и реализацију аналфабетских курсева у војсци, намењеног основним војним јединицама. За потребе пешадијских пукова Вардарске дивизијске области било је предвиђено по 7.500 динара, артиљеријским јединицама по 3.500 динара, док је за саму Команду дивизијске области било опредељено 2.000 динара.[19]

Укупан кредит, у исту сврху, такође је исплаћиван и расподељен по бановинама. У буџету за 1931. годину за Вардарску бановину предвиђена је сума од 100.000 динара, да би наредних година била смањена на 80.000.[20] Тек је крајем тридесетих година сума увећана, и то за школску 1938/39. на 180.000, а за школску 1939/40. на 200.000 динара.[21] Сума намењена армијским областима требована је 1938. године од Министарства финансија. Министарство просвете тражило је 1.750.000, а добило 875.000 динара. Нисмо у могућности да сазнамо колико је од те суме намењено дивизијским областима, једино знамо да је на III армијску област у Скопљу утрошено 90.000 динара.[22] У наредној години предвиђена сума за Скопље увећана је на 99.000 динара, што је више у односу на армијске области у Нишу, Љубљани, Сплиту и Сарајеву.[23] Одобрени кредити исплаћивани су хронолошким редом пријављивања, односно, родови војске који су регруте примали у априлу могли су својим требовањима искористити већи део новчаних средстава (Velojić, 2019, стр. 48).

Наведена средства коришћена су за набавку наставних средстава, пре свега књига, прибора за писање и школских табли, али и за исплату хонорара ангажованим учитељима. У цивилном сектору висина хонорара била је различита и, по правилу, већа у удаљенијим и мање приступачним крајевима, како би се учитељи додатно мотивисали за рад. Тако је у Београду учитељу за сваког описмењеног полазника исплаћивано 50 динара, док је

[18] AJ, 66-2252. Извештај о писмености регрута.

[19] AJ, 66-2242. Извештај Министарства војске и морнарице, општег војног одељења ђенералштабног одсека пов. ф. ђ. бр. 1954 од 19. фебруара 1923. године.

[20] AJ, 66-2208, Ф 2209. Извештаји по бановинама.

[21] AJ, 66-2483. Извештај Министарства просвете о одобреном кредиту за аналфабетске курсеве.

[22] AJ, 66-564. Извештај Министарства просвете и. бр. 19448 од 28. маја 1938. године.

[23] AJ, 66-564. Извештај Министарства просвете и. бр. 19448 од 28. маја 1938. године.

у Велесу тај износ износио 60 динара. Хонорари у војсци били су нижи у односу на цивилни сектор и током више година нису мењани, без обзира на број одржаних курсева и број успешно описмењених полазника. У гарнизонима Вардарске дивизијске области учитељима је исплаћивано 40 динара по успешно обученом курсисти, док је додатна стимулација могла бити одобрена у случајевима када је курсом био обухваћен већи број војника.[24] Иста сума, примера ради, исплаћена је учитељу који је обучио 32 војника у 5. дивизиону 29. артиљеријског пука (Дебар), као и учитељу који је имао двоструко више полазника из 2. батаљона 46. пешадијског пука (Охрид).[25] Већ је 1932. године дневница повећана на 60 динара, што видимо на основу података из пешадијског пука у Скопљу, где су тројица учитеља држала курс групама од по четрдесет војника.[26]

Слаб одзив учитеља у појединим гарнизонима може се довести у везу са нижим износом дневница, које су притом исплаћиване са закашњењем. Имајући у виду да је у цивилном сектору био организован већи број аналфабетских курсева, уз повољније и редовније услове исплате, учитељи су, разумљиво, били мање заинтересовани за ангажовање у војсци. О томе сведочи и пример пешадијског пука у Дебру, чији је командант, упркос изричитом наређењу Команде Вардарске дивизијске области да се обезбеди ангажовање учитеља, организовање наставе поверио командирима чета, како би се избегло одлагање почетка курса.[27] У 21. пешадијском пуку у Скопљу, наставу аналфабетама држао је војни свештеник. На замерку команданта дивизијске области, командант пука навео је следеће:

> „Част ми је известити да обуку војника у писмености, још од почетка овог месеца изводи војни свештеник г. Драгољуб Комарчић, прихвативши свесрдно мој предлог о томе. Г. Комарчић већ се постарао и добио 125 буквара, плајваза и хартије и увелико ради са војницима, имајући већ повољне резултате. Поред тога, г. Комарчић ту прилику користи да ступи у ближи додир са војницима; да задобије њихово поверење; да их упути у њихове дужности као грађане према краљу и отаџбини и као војнике према врховном команданту и старешинама у војсци. Из напред наведених разлога, налазим да сада овај рад не треба прекидати и примати учитеље. Ново дошавши учитељ много мање је упознат и везан

[24] AJ, 66-2234. Писмо министра просвете министру војном о. н. бр. 8575 од 22. фебруара 1923. године, AJ, 66-2234, Дописи Министарства војске и морнарице Министарству просвете пов. ф. ђ. бр. 1954 од 19. фебруара 1923. године и ђ. бр. 36936 од 15. октобра 1924. године.

[25] AJ, 66-2238, Исто, ф. 2247, Извештаји о обученим аналфабетама.

[26] AJ, 66-2252, Извештај о одржаном курсу у 50. пешадијском пуку од 31. октобра 1932. године.

[27] AJ, 66-2238, Извештај команданта пешадијског пука команданту Вардарске дивизијске области пов. бр. 5397 од 23. маја 1930. године.

са потребама војске и њеним животом, него што је то војни свештеник, а особито у овом случају, где је војни свештеник тако погодно лице."[28]

Сличне потешкоће имао је и командант битољског 46. пешадијског пука, који је, услед недостатка активних учитеља, ангажовао учитеља у пензији. Овакво решење показало се делотворним и било је повољно за пензионисане учитеље, имајући у виду релативно ниске пензије и више слободног времена којим су располагали.[29]

Обука аналфабета почињала је доласком војника на одслужење војног рока и трајала је три и по месеца (код пешадијских, коњичких и артиљеријских јединица). Настава је држана сваким радним даном, а недељно је потребно било одржати седам наставних часова.[30] Према подацима, у гарнизонима Вардарске дивизијске области проценат описмењених војника био је задовољавајући, с обзиром на све тешкоће у којима су јединице деловале (чести терени, напетост с обзиром на близину албанске границе, лоши услови смештаја војника и др.). У Прилепу, у 13. артиљеријском пуку 1928. године, примера ради, од 51 војника успешно је курс завршило 46.[31] Наредне године, од 62 војника положило је 55.[32] Пешадијски пук у Скопљу је 1929. године од 60 неписмених оспособио 51 војника. Три године касније, велики број неписмених у овом пуку натерао је команду да организује курсеве у више група, при чему је проценат оспособљених износио око 90%.[33] У 46. пешадијском пуку, у Битољу, 1929. године, од 75 неписмених регрута, половина није положила испит.[34] Као узрок неуспеха курса, наводи се да су већина војника Арнаути и да је са њима тешко радити услед непознавања језика.[35] У 2. батаљону истог пука, који је 1931. године био стациониран у Охриду, од укупно 55 неписмених војника, њих десеторица нису положила завршни испит. Међутим, већ на наредном курсу, од 100 неписмених полазника, њих 95 успешно је завршило обуку. Годину дана касније, у истом батаљону забележен је исти ниво успешности, при чему је проценат описмењених износио 95%.[36]

Напред наведени подаци о 46. пешадијском пуку указују и на присуство значајног броја Албанаца међу регрутима, са којима је извођење наставе

[28] AJ, 66-2252, Извештај команданта 21. пешадијског пука команданту Вардарске дивизијске области пов. бр. 8043 од 22. јуна 1923. године.

[29] AJ, 66-2236, Извештај претстојништва полиције у Битољу Краљевској банској управи Варадрске бановине бр. 23387 од 10. септембра 1930. године.

[30] AJ, 66-2238, Допис 29. артиљеријског пука начелнику среза Горње Дебарског пов. бр. 728 од 26. маја 1932. године.

[31] AJ, 66-2249, Извештај о аналфабетском курсу у 13. артиљеријском пуку.

[32] AJ, 66-2249, Извештај о аналфабетском курсу у 13. артиљеријском пуку.

[33] AJ, 66-2252, Извештај о описмењавању.

[34] AJ, 66-2236, Извештај о аналфабетском курсу у 46. пешадијском пуку.

[35] AJ, 66-2236, Извештај о аналфабетском курсу у 46. пешадијском пуку.

[36] AJ, 66-2236, Извештај о аналфабетском курсу у 2. батаљону 46. пешадијског пука.

било отежано због недовољног познавања српскохрватског језика. Слични проблеми често се наводе у извештајима учитеља и надлежних војних команди, и то не само у вези са албанским већ и са румунским, бугарским и мађарским регрутима. Међутим, за сагледавање општег стања писмености у Краљевини Југославији значајнији су подаци који се односе на становништво са српскохрватског говорног подручја. Наиме, међу регрутима је забележен значајан број неписмених који су потицали из привредно и просветно мање развијених крајева, нарочито из Србије, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Илустративан је пример Вардарског возарског ескадрона, у којем је већина неписмених војника долазила из Херцеговине.[37] На курсу у 46. пешадијском пуку већина неписмених долазила је из округа Бања Луке и Књажевца.[38] У Скопљу је већина неписмених била из околине Врања. У 29. артиљеријском пуку 1932. године забележено је да су сви неписмени долазили са територије Моравске бановине. Јасно је, на основу напред наведеног, да се социјална структура државе одсликавала и у војсци, али и то колико је војна организација била од користи у подизању културног нивоа становништва.

Закључак

Новоформирана Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца након уједињења суочила се са бројним политичким и економским проблемима, али и са израженим разликама у културном наслеђу и степену друштвеног развоја појединих области. Низак ниво опште културе огледао се, између осталог, и у незадовољавајућем степену елементарне писмености, нарочито међу становништвом узраста од 15 до 30 година. Описмењавање одраслог становништва спровођено је организовањем аналфабетских курсева, чији је циљ, поред стицања основне писмености, био и упознавање полазника са основама рачуна, историје и географије. У ову акцију активно се укључила и војска, организујући аналфабетске курсеве за регруте непосредно по ступању на одслужење војног рока. Курсеви су у војсци организовани континуирано, а њихов значај додатно потврђује податак да је током тридесетих година број војника обухваћених описмењавањем у појединим деловима земље премашивао број полазника курсева организованих у цивилству.

Вардарска дивизијска област, са својим гарнизонима на територији западне Македоније, уз границу са Албанијом, организовала је и спроводила ове курсеве упоредо са редовном обуком војника. Наставу су, уз хонорарни ангажман, изводили учитељи, док су наставне групе у просеку бројале до 50 војника. Упркос неповољним условима за живот и рад, честим ангажовањима војних јединица и сталним тензијама дуж границе са Албанијом, гарнизони

[37] AJ, 66-2280, Извештај о описмењавању.

[38] AJ, 66-2236, Извештај о аналфабетским курсевима.

ове дивизијске области постигли су запажене резултате у описмењавању аналфабета. У појединим јединицама проценат успешно описмењених војника достизао је и 90%.

У овом раду настојали смо да прикажемо напоре Команде и потчињених јединица Вардарске дивизијске области у процесу описмењавања регрута, имајући у виду неповољне смештајне и радне услове у којима су ове јединице деловале, као и сталну напетост условљену близином албанске границе. Из перспективе војне организације, међутим, није могуће поуздано проценити утицај аналфабетских курсева на описмењавање локалног становништва, будући да већина регрута није потицала са територије Македоније. Фокусирање на деловање једне војнотериторијалне команде омогућава сагледавање ширег значаја војске као једног од чинилаца модернизацијских процеса у друштву. На основу података о високом проценту успешно описмењених регрута може се закључити да су ангажовање Команде дивизијске области и њој потчињених јединица представљали значајан допринос напорима државних и војних власти у спровођењу просветне политике и унапређењу елементарног нивоа образовања становништва.

Необјављени извори

Архив Југославије (АЈ).
Фонд 38 Централни пресбиро Министарског савета Краљевине Југославије.
Фонд 66 Министарство просвете Краљевине Југославије.

Објављени извори

Војно-санитетски статистички годишњак 1926–1927. Београд: Штампарска радионица Министарства војске и морнарице.
Статистички годишњак Краљевине Југославије за 1929. годину. Београд: Државна штампарија Краљевине Југославије.
Definitivni rezultati popisa stanovništva od 21. marta 1931, III. (1938). Beograd: Državna štamparija.

Литература

Бајагић, Д. (2006). Стјепан Радић као министар просвете Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. *Токови историје*, *4*, 139–158.
Велојић, Д. (2014). *Војска у Нишу 1918–1941*. Лепосавић: Институт за српску културу.
Велојић, Д. (2023). *Моравска бановина 1929–1941*. Лепосавић: Институт за српску културу.
Димић, Љ. (1997). *Културна политика Краљевине Југославије*. Београд: Стубови културе.

Исић, М. (1993). Писменост у Србији у првој половини XX века. *Токови историје*, *1*, 91–103.
Исић, М. (2006). Неуспех основношколског система у Србији за време Краљевине Југославије. *Токови историје*, *4*, 31–55.
Јовановић, В. (2011). *Вардарска бановина 1929–1941*. Београд: Институт за новију историју Србије.
Bjelajac, M. (2004). *Generali i admirali Vojske Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije.
Velojić, D. (2019). Analfabetski kursevi u Vojsci Kraljevine SHS/Jugoslavije 1918–1941. *Istorija 20. veka*, *1*, 37–52. https://doi.org/10.29362/ist20veka.2019.1.vel.37-52

Dalibor Z. VELOJIĆ
Institute for Serbian Culture Priština – Leposavić
Leposavić (Serbia)

Military Literacy Courses in the Vardar Divisional Area

Summary

Following the end of World War I, the newly established Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes faced a high rate of illiteracy among its population. The efforts of the educational authorities were manifested in the opening of schools and the implementation of literacy programmes, both of which required considerable financial resources. The army also joined the literacy campaign, seeking not only to teach as many recruits as possible to read and write but also to provide them with additional knowledge in the field of general education. It soon became evident that more literacy courses were organized within the army than in the civilian sector, and that a considerable number of recruits also acquired practical skills that enabled them to perform certain occupations after completing their military service. In the territory of the Vardar Divisional Area, which encompassed the western part of Macedonia, all garrisons approached this campaign with great seriousness and, in cooperation with local teachers, succeeded in teaching a large number of recruits to read and write. Compared with civilian literacy programmes in Macedonia, the military courses held in the garrisons recorded a larger number of participants, achieved higher literacy rates, and were conducted more regularly and systematically, reflecting the army's serious commitment to this important educational undertaking.

Keywords: Army of the Kingdom of Yugoslavia; literacy; military literacy courses; Vardar Divisional Area; Macedonia.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).